Hacı Bayram-ı Velî V

EDİTÖRLER
VAHİT GÖKTAŞ
HARUN ALKAN

ilâhiyât

Hacı Bayram-ı Velî V

Editörler
VAHİT GÖKTAŞ
HARUN ALKAN

ISBN 978-625-7738-51-4

1. Baskı: Aralık 2020

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞINDA EBÛ TÂLİB MEKKÎ VE GAZÂLÎ'NİN TESİRİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ BEDRİYE REİS
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TASAVVUF ANA BİLİM DALI
bedriyereisibu.edu.tr

Giriş

Anadolu'nun tasavvuf neşvesi ile yoğrulmasında temel rol oynayan öncü şahsiyetlerden biri olan Hacı Bayram-ı Veli, (v. 833/1430) yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla geniş bir coğrafyaya damgasını vurmuştur. Onun manevi terbiyesinden geçen isimlerden biri olan Eşrefoğlu Rûmî, (v. 874/1469-70) Türkçe olarak yazdığı eserleri ve ilahi aşkı terennüm ettiği şiirleriyle Anadolu insanına tasavvuf ahlâkını talim etmiş, bu topraklarda yüksek bir ahlâkî seviyenin yakalanmasına önemli ölçüde hizmet etmiştir. Eşrefoğlu'nun tasavvufa dair çeşitli konuları ve tasavvuf ahlâkını konu alan *Müzekki'n-nüfûs* isimili eserinin birçok kaynağı vardır. Tefsire dair Zemahşerî'nin Keşşâf, Ruzbihan Baklî'nin Arâisü'l-beyân, hadise dair Begavî'nin Mesâbihu's-sünne, Ekmeleddin Babertî'nin Meşârıku'l-envar şerhi, fıkha dair Burhaneddin Merginânî'nin Hidâye, Siğnakî'nin Nihâye, tasavvufa dair Kuşeyrî'nin

Esmâü'l-Hüsnâ şerhi, Necmeddin-i Dâye'nin Menârâtü's-sâirîn ve Te'vilât, Mevlânâ'nın Mesnevî, Gazâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-din ve Mekkî'nin Kûtu'l-kulûb isimli eserleri müellifin eserde zikrettiği kaynaklardır.

Tasavvufî-ahlâkî hakikatleri sade bir üslupla anlatarak geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen Eşrefoğlu Rûmî'nin eserlerinde bilhassa Ebû Tâlib Mekkî (v. 386/996) ve Gazâlî'nin (v. 505/1111) tesirlerini açık bir şekilde görmek mümkündür. Zira o gerek Müzekki'n-nüfus'ta gerekse Tarikatname'de her iki müellife de muhtelif yerlerde atıflarda bulunmuş, *İhyâ*'yı ve *Kûtu'l-kulûb*'u görüşlerine kaynak olarak göstermiştir. Kimi yerde referanslarını açık bir şekilde belirtirken kimi yerde isim zikretmese de söz konusu eserlerden ciddi ölçüde faydalanmıştır. Nefs terbiyesi, kalp tasfiyesi, dünyayı zemm, sabır, uzlet, sema vb. konularla ilgili görüşleri Mekkî ve Gazâlî'den etkiler taşımaktadır. Eşrefoğlu'nun tasavvuf anlayışının kodlarını çözebilmek onun fikirlerinin şekillenmesine kaynaklık eden başlıca tasavvufi eserleri bilmeyi gerektirir. Tebliğde Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-nüfus* isimli eserinde bahsi geçen müellif sûfilerin tesiri ele alınacaktır.

1) Nefs Terbiyesi,

Eşrefoğu Rûmî nefis mertebelerini ele aldığı bölümde emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainne şeklinde dört mertebeden bahsetmiş, her bir mertebenin hususiyetleri üzerinde durmuştur. Nefs-i emmâre mertebesini aşmanın yolu olarak riyâzet ve mücâhedenin gerekliliğine değinmiştir. O şöyle der: *"Nefsini dâr-ı dünyada iken nefs-i emmârelikten çıkarıp ve halas edip levvâmeliğe ve andan mülhimeliğe ve andan mutmainneliğe eriştir."* Ona göre nefs-i emmârenin çirkin sıfatlarından kurtulmadıkça nefs-i mutmainnenin güzel sıfatlarını elde etmek mümkün olmaz. Eşrefoğlu çirkin huyları heva, gazap, şehvet, hırs, cimrilik, ucub ve kibir şeklinde yedi madde halinde sıralamıştır. Nefs-i mutmainnenin sıfatları ise haya, cömertlik, şecaat, tevazu, hilm, mürüvvet, kanaat, sabır

ve şükürdür.[1] Nefsin terbiyesine girişmek öncelikle onu tanımayı gerekli kılar. Nefsi tanımadan Hakk'ı tanımak mümkün değildir.[2] O şöyle der: *"Pes talip daim riyâzette ve perhizde olmak gerekir. Ta ki nefs-i emmârenin mekrlerinden ve hilelerinden emin ola ve nefs-i emmâreyi aciz kıla."* Rûmî riyâzet ve mücâhedenin yöntemlerinden de bahsetmiştir. Az yemek, az uyumak, az konuşmak ve uzleti nefsin terbiye yöntemleri olarak geniş bir şekilde ele almıştır. Ona göre sürekli olarak nefse muhalefet etmek mücâhedenin bir parçasıdır. Nefs halvet isteyince celveti, celvet isteyince halveti tercih etmek, zikir isteyince susmak, susmayı istediğinde zikretmek gerekir.[3]

İhyâ'nın rub'u'l-mühlikât bahsinde "Kitabu şerhi acâibi'l-kalb" başlığı altında nefs kelimesinin tanımına yer veren Gazâlî, nefs-i emmâre, nefs-i levvâme ve nefs-i mutmainneden bahsetmiş, kısa tanımlarını yapmıştır. Ona göre nefs hallerinin farklılığı sebebiyle muhtelif isimler alır. Emir ve irade altına girip şehvetlere karşı koyabilmesi sayesinde sükuna kavuştuğu zaman nefs-i mutmainne denir. Arzulara karşı direnmeğe çalışıp, kusurlarından dolayı kendini yerdiği zaman nefs-i levvâme adını alır. Heva ve hevesine ve şeytani yollara uyarsa buna da nefs-i emmâre denir.[4] Ona göre kötü huylardan kurtulup ahlâkı güzelleştirmenin yolu riyâzet ve mücâhededir. Mücâhede yolunda ilk olarak yapılması gereken şey de nefsi tanımaktır. Nefsin hile ve tuzakları hakkında bilgi sahibi olmadan girişilecek olan riyâzet ve mücâhedenin başarıya ulaşması zordur.[5] Gazâlî nefsi terbiye metotları üzerinde dururken her bir çirkin huyun sebepleri hakkında önemli tahliller yapmış, manevî birer hastalık olan bu olumsuz vasıfların zıtları kullanılarak tedavi edilebileceğini ileri sürmüştür. Mesela cimrilik hastalığı cömertlikle, kibir hastalığı tevazu ile tedavi edilir.[6] O ahlâkın güzelleş-

[1] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, haz.: Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul 1996, s. 29-59, 258.
[2] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 37.
[3] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 256-258.
[4] Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2000, c. III, s. 5.
[5] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 72, 88.
[6] Gazâlî, *İhyâ,* c. III, s. 75.

mesi yolunda bir bir terk edilmesi gereken kötü huyları *İhyâ*'da mühlikât başlığı altında ele almış, bunlardan kurtulma ameliyesini "tathiru'l-kalp" ve "tezkiyetü'n-nefs" olarak isimlendirmiştir. Her bir manevi hastalığın sebep olduğu zararları, tanınmasını sağlayan belirtileri ve bunlardan kurtulma yollarını detaylı bir şekilde izah etmiştir.[7] Gazâlî'nin mühlikât kapsamında değerlendirdiği ve kişinin her birini tedavi etmedikçe mutmainneye ulaşması mümkün olmayan kötü huylar ise şunlardır: öfke, kin, hased, cimrilik, riya, kibir, ucub. Görüldüğü üzere nefs terbiyesine dair görüşleri itibariyle Gazâlî ve Eşrefoğlu'nun görüşleri arasında benzerlikler bulunmaktadır.

Rûmî riyâzetin unsurları olan az yeme, az uyuma, az konuşma ve uzlet bahislerine ayrı birer fasıl açmış bu hususlarda çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. O az yemenin önemine değinerek faydaları üzerinde durmuştur. Ona göre açlık nefsi ıslah etmeye yardımcı olur. Kendi acziyetini, bu acziyet karşısında Allah'ın kudretini anlamayı sağlar. Dolayısıyla kulluk bilincinin oluşmasına tesir eder. Gönlü arındırır, nefsani ve cismani kirlerden temizlenmeyi sağlar. Zihni kuvvetlendirir, basireti açar, hilm sahibi olmayı ve cömertliği beraberinde getirir. Kişinin ibadet ve taatinden lezzet almasını sağlar. Gaflet, kibir, hased, kin vb. olumsuz vasıfların törpülenmesine yardımcı olur. Az yemek tevazu sahibi kılar, ölümü ve hesabı unutturmaz. Dolayısıyla kişi günahlara karşı teyakkuzda olur. Az yemek gıda-yı nefsânîden kesilip gıda-yı ruhânîyi tercih etmektir. Bu durumda kalpte marifet kapıları açılır, gönlü Hakk'ın mahabbeti kaplar. Mahabbetin nuru dimağı nurlandırır ve aklın kuvvetlenmesine vesile olur. Nefsin hakimiyeti ortadan kalkar ve hakimiyet akla geçer. Nefsin tesirinin ortadan kalkmasıyla da bütün azalar Hakk'a boyun eğer hale gelir, ibadet ve taate yönelir. Rûmî şöyle der: *"imdi aziz karındaş açlığı zinhar kendine adet edegör. Nefsine riyâzet ve mücâhedeyi öğret kim mücâhede müşâhedeye irgürür."*[8]

[7] Gazâlî, *İhyâ*, c. I, s. 17.
[8] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 276-279.

Riyâzetin unsurlarına değindiği kısımda Gazâlî az yemenin kalbi arındırdığına işaret ederek tasfiyeyi mükâşefenin anahtarı olarak değerlendirir. Ona göre kalbin kasveti ise perdelenmesinin sebebidir.[9] Gazâlî az yemenin faydalarından bahsederek bunları on maddede toplamıştır. Onun bahsettiği faydalar ile Rûmî'nin söz ettiği hususlar birbirine yakın olup benzerlik göstermektedir. Gazâlî'ye göre az yemenin faydaları zekanın keskinleşip basiretin açılması, ibadet ve zikre devam etmeyi kolaylaştırdığı gibi bunlardan tat almayı sağlaması, nefsin şımarıklığının ve taşkınlığının ortadan kakması, dünya hayatının imtihan ve sıkıntılarını ahiret hayatının azabını hatırlatması, nefsani arzuların güçlenmesine engel olarak günahtan koruması, uykuya olan meyli azaltması, hastalıklara karşı vücudu muhafaza etmesi, geçim kolaylığına yardımcı olması ve tasadduka imkan vermesidir. Bununla beraber Gazâlî her maddeyi etraflıca ele alırken Eşrefoğlu kısa izahlarda bulunmakla yetinmiştir.[10]

Eşrefoğlu çok yemenin hikmete mani olacağını ifade ederek Ebû Tâlib Mekkî'ye atfen şu cümleye yer verir: *"Bu karın dedikleri şol bir kamış gibidir ki kaçan içi boş olsa hoş avaz verir, kaçan içi dolu olsa hergiz avaz vermez."*[11] Bu ifade *Kûtu'l-kulûb*'ta "müridlerin riyâzeti, açlığın fazileti ve selefin beslenme ve az yeme hususunda izlediği yol" başlığı altında şöyle yer almıştır: *"İnsan karnı telleri olan bir uda benzer. Ondan çıkan sesin güzelliği incelik ve hafifliğinden kaynaklanır. Eğer İçi dolu ve ağır olsaydı ondan hiç ses çıkmazdı. Aynı şekilde İnsanın karnı da boş olursa kalbi daha rakik, tilaveti daha tatlı, kıyamı daha devamlı ve uykusu daha az olur."*[12] Mekkî eserinde az yemenin faydalarını ele almış, miktar olarak ne kadar yemek gerektiği ve uzak durulması gereken yiyecekler konusunda çok detaylı bilgi vermiştir. Riyâzetin nefsani hazları mağlup etme noktasındaki etkinliğine işaret eden Mekkî, sahabe, tabiun ve sûfilerden verdiği örneklerle görüşlerini desteklemeye çalışmıştır. Ona göre

[9] Gazâlî, *İhyâ,* c. III, s. 94.
[10] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 104-109.
[11] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 273.
[12] Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-kulûb,* thk.: Said Nesib Mekârim, Dâru Sâdır, Beyrut 1995, c. II, s. 337.

az yemeyi alışkanlık haline getiren bir kişi meleklere benzemeye başlar. Sürekli olarak aşırı yemek ise hayvanileşmeye yol açar.[13]

Eşrefoğlu az uyumanın da nefsin terbiyesinde önemli bir rolü olduğuna işaret etmiştir. Gece kılınan iki rekat namazın dünyaya malik olmaktan yeğ olduğunu ifade ederek Hz. Peygamber'in geceyi nasıl ihya ettiğine dair örnekler vermiştir. Geceyi Dost ile muhabbet ve münacat için bir vesile ve fırsat bilip secdelerini gözyaşı ve dua ile süsleyenlerin âhirette kazanacağını, uyku ile geçirenlerin ise gaflette ve ziyanda olduğunu belirtmiştir.[14] Salihlerden bazılarının bütün bir geceyi ihya ettiğini ifade eden Rûmî, *Kûtu'l-kulûb*'u kaynak göstererek tâbiûndan kırk kişinin yatsı abdestiyle sabah namazı kıldığından bahsetmiş, bu kişilerden bir kısmının ismini vermiştir.[15] Gazâlî de az uyumanın kalbi arındırıp nurlandırdığını, adeta cilalı bir ayna gibi olan bu kalpte Hakk'ın cemalinin tecelli ettiğini ifade etmiştir. Bu sayede gaybın sırları keşfolunmaya başlar. Uykunun kalbi kararttığını ve öldürdüğünü ileri süren Gazâlî'ye göre uyku zaruret miktarını aşmamalıdır.[16]

Eşrefoğlu çok konuşmanın zararlarından bahsederek sükûtun kişiyi dilin afetlerinden koruyacağını ifade etmiştir. O şöyle der:*"Bu dil kişide ne din koyar ne amel koyar, hep bozar, yakar, yıkar, gider."*[17] *Müzekki'n nüfus*'ta dille ilgili kişiyi yanlışa sürükleyen afetlere yer veren Eşrefoğlu, bunları gıybet, yalan, iftira, koğuculuk, sırları ifşa etmek, methetmek, alay etmek, maskaralık edip halkı güldürmek, sövmek ve lanet etmek şeklinde sıralamıştır.[18] Gazâlî de *İhyâ*'da "Afâtü'l-lisan" başlığı altında yirmi afeti ele almıştır. Bunlardan bir kısmı Rûmî'nin de değindiği başlıklardır. Ancak Gazâlî bu bölüme çok geniş bir yer ayırmış, her bir kısmı âyet, hadis, sahabe, tâbiûn ve sûfî sözleriyle zenginleştirmiştir.[19]

Eşrefoğlu Rûmî riyâzetin bir diğer unsuru olarak değerlendir-

[13] Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c. II, s. 324-344.
[14] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 307-313.
[15] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 319; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c. I, s. 83.
[16] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 94.
[17] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 281-284.
[18] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 285-288.
[19] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 133-202.

diği uzletle ilgili görüşlerine de yer vermiştir. Uzletin gerekliliğine dair bir giriş yaptıktan sonra uzleti avamın, havassın ve hassu'l-hassın uzleti olarak üçe ayırmış, ardından da uzletin faydalarını ele almıştır. Eşrefoğlu'na göre uzlet kişinin azalarını günahtan koruması dolayısıyla dinini muhafazası için gereklidir.[20] Uzlet kişinin amel ve ibadetine riya karışmasından korur, ihlasla ibadet etmeyi sağlar. *"Hak yolunun haramileri çokdur. Din ve iman yağma iderler."* diyen Eşrefoğlu bunlar içinde en tehlikeli olanın riya olduğunu, diğer yol kesicilerin ona tabi olduğunu belirtmiştir. İçine riya karışan amellerin kişiye faydası olmayacağını belirterek bu husus üzerinde uzunca durmuştur.[21] İnsanlarla fazla haşir neşir olan kimsenin ister istemez onlara uymaya mecbur kalacağını, muhalefet ettiğinde de tepki ile karşılaşacağını ifade ederek her iki durumun da olumsuzluğuna işaret etmiştir. *"Bu halka musahip olmak odla musahip olmak gibidir"* şeklinde bir söz aktaran Rûmî, ateşin her ne kadar pek çok faydası olsa da yakıcı özelliğini unutmamak ve dikkatli olmak gerektiğini belirtmiştir. Ona göre yalan, ikiyüzlülük, riya, kibir, hased gibi olumsuz duyguların insanlar arası ilişkilerin neticesi olarak ortaya çıkmaktadır.[22]

Gazâlî uzletin faydalarını altı madde halinde sıralamış, her bir maddeyi geniş bir şekilde açıklamıştır. Ona göre uzlet huzur içinde ibadet ve tefekkürü sağlar. Bu sayede kişi Allah ile ünsiyet kurabilir. İnsanlarla bir arada bulunmaktan doğabilecek zararların önüne geçer. Yine insanlarla gereksiz münakaşa ve mücadelelerin girmenin, fitneye düşmenin önüne geçer. Zan ve töhmet altında kalmaya ve olumsuz tavırlara maruz kalmaya engel olur. Kişi uzlet sayesinde insanlardan ümidini kestiği gibi insanlar da ondan ümidini keser, herkesi memnun etmek mümkün olmadığı için gereksiz üzüntü ve sıkıntılara katlanmak zorunda kalmaz. Gıybet, su-i zan, çekememezlik, koğuculuk ve benzeri şeylerle başkasından eziyet gören bir insan karşılık vermekten kendini alamaz. Bu da dinin fesadına sebebiyet verir. Gazâlî Rûmî'den farklı olarak

[20] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 325.
[21] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 331-341.
[22] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 325.

uzletin zararlarını, uzleti tercih edenlerin ve tercih etmeyenlerin delillerini detaylıca ele almış, delilleri de değerlendirip zayıf taraflarını izah etmiştir.[23]

Eşrefoğlu'nun uzlet bahsinde *İhyâ*'dan istifade ettiği kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Uzletin gerekliliği hususunda Gazâlî'ye atıfta bulunarak şöyle demiştir*: "İmam Gazali 'şu zamanda uzlet etmek farzdır' demiş, "ben sizden ve Allah'tan başka taptıklarınızdan çekilip ayrılırım..."*(Meryem 19/48) *âyetini delil göstermiştir. İmam Gazali bu sözü diyeli altı yüz yıldan ziyadedir. Ya bu şimdiki bizim zamanımızda uzlet etmek farzdır."*[24] Gazâlî *İhyâ*'da uzlet bahsinde "uzleti tercih edenlerin delilleri" başlığı altında İbrahim as hakkında nazil olan söz konusu âyeti nakletmiştir. Ancak burada "şu zamanda uzlet farzdır" şeklinde bir cümle bulunmamaktadır. Bilakis Gazâlî âyetin kâfirler hakkında olduğunu belirterek uzletin insanlarla bir arada bulunmaktan daha üstün olduğunu iddia edenler tarafından delil olarak ileri sürülmesini şu ifadelerle eleştirmiştir: *"Bu görüş zayıftır. Çünkü kâfirlerle birlikte olmanın tek faydası onları dine çağırmaktır. Bu mümkün olmadığında da ayrılmaktan ve onlardan uzaklaşmaktan başka çare kalmaz. Halbuki burada söz konusu olan Müslümanlar ile bir arada olmanın faydalarıdır."* Gazâlî âyetin uzletin gerekliliğine delil olamayacağını belirtmiştir. Nitekim devamında delil olarak gösterilen hadislerden bahsederek onların da delil olma yönünün zayıflığına işaret etmiştir. Dolayısıyla *İhyâ*'da "uzlet etmek farzdır" şeklinde bir cümle olmadığı gibi Gazâlî'nin uzlet hakkındaki görüşleri, onun böyle bir cümle kurmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Zira o uzletin faydaları kadar zararları da olduğu ve meselenin şartlara göre ve kişiden kişiye değişeceği kanaatindedir. Mutlak olarak uzlet iyidir ya da yanlıştır şeklinde bir hüküm vermek doğru olmaz. Kişinin içinde bulunduğu şartları, insanlarla bir arada olma sebeplerini göz önünde bulundurmak ve uzleti tercih etme veya etmeme durumunda kar ve zararın karşılaştırılmasıyla hüküm vermek gerektiğini beyan etmiştir.[25]

[23] Gazâlî, *İhyâ*, c. II, s. 283-304.
[24] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 327.
[25] Gazâlî, *İhyâ*, c. II, s. 281-282, 303.

Kalp Tasfiyesi ve İlm-i Batın

Bilindiği üzere tasavvuf ehlinin temel iddialarından biri kalp tasfiyesi neticesinde bazı ilâhî hakikatlere ulaşmanın mümkün olduğu yönündedir.[26] Eşrefoğlu kalp tasfiyesi ve bu tasfiye sayesinde elde edilen bilgiye dair de bazı izahlarda bulunmuştur. Ona göre kalpler üçe ayrılır: Bazı kalpler sadece dünya ile meşguldür. Dünya işlerine öyle dalmıştır ki ahireti hiç aklına getirmez. Bazı kalpler sadece âhiretle meşguldür. Dünya işleri hususunda aciz kalır. Bazı kalpler de sadece Allah ile meşgul olup ne dünya ne de âhirete yönelmiştir. Allah'tan başka bir gaye gütmez.[27] Rûmî'nin çok kısa olarak yaptığı bu tasnif Gazâlî'den mülhemdir. Zira Gazâlî *İhyâ*'da kalpleri hayır ve şerde sebat gösterme hususunda üçe ayırmıştır. Ona göre birinci grup riyâzet ile tezkiye ve takva ile mamur edilen kalplerdir. Melekût âleminden ve gayb hazinelerinden hayır hatırları bu kalplere akıtılır. Akıl ışığı ile aydınlanmış, marifet nuru ile imar edilmiş olan bu kalpler meleklerin koruması altında olur. Şeytanın tesirinden korunmuş olan bu kalpler Allah'ın rahmet nazarının muhatabı olur. İkinci grup ise nefsani arzuların, heva ve hevesin bütünüyle kuşattığı, kötülüğün hakim olduğu, şeytanın mesken edindiği kalplerdir. Akletme yeteneğini kaybeden bu kalplerin kasvet ve karanlığı organlara sirayet ederek eylemlere kötülük ve günah olarak yansır. Üçüncü gruba gelince bu kalpler hayır ve şer arasında tereddütte kalan, bir o tarafa bir bu tarafa yönelip belli bir noktada karar kılamayan kalplerdir. Adeta melek ve şeytanın ordularının savaş alanına dönmüş olan bu kalpte sürekli

[26] Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Âdâbu'n-nüfûs*, Beyrut 1991, s. 100; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, thk.: Osman Yahya, Beyrut ts., s. 127-138; Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Luma' fî tarihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, thk.: Kamil Mustafa Hindâvî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2007, s. 20-23; Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2013, s. 342; Ali b. Osman el-Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, trc.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1996, s. 308-312, 397-410; Ebû Hafs Şihabüddin es-Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerif, Dâru'l-maârif, Kahire 2016, c. I, s. 99-106; Necmeddin-i Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd,* trc.; Halil Baltacı, MÜİFV Yay., İstanbul 2013, s. 246-249; Ebu'l-alâ Afifî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*, trc: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1999, s. 216-220; Seyfullah Sevim, *İslâm Düşüncesinde Marifet ve İbn Arabi*, İnsan Yay., İstanbul 1997, s. 105.

[27] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 260.

bir değişim yaşanır.[28] Gazâli'nin bahsi geçen tasnifi detaylı bir tasvir sunarken Rûmî'nin tasnifi oldukça kısa ve sathi kalmaktadır.

Eşrefoğlu tasavvuf ehlinin kalp tasfiyesi ile eşyanın hakikatine muttali olduğunu ifade etmiştir. O gayba dair hakikatleri elde etmenin imkanına rüya örneği üzerinden işaret etmiştir. Kalbin biri duyular âlemine diğeri gayb âlemine açılan iki kapısı olduğunu, rüyada gayb âlemine muttali olmanın mümkün olduğunu belirtmiştir. O şöyle der: *"İmdi şöyle bilgil kim kalbin iki kapısı vardır. Bir kapısı âlem-i havassa açılır ve bir kapısı âlem-i gayba açılır. Eğer bunu bileyim dersen uyku halinde nazar ile gör kim uyku uyuduğun vaktin ne acayipler görürsün ve sana âlem-i gaybdan nesneler görünür ki ol nesneler sana ne olmuştur ve ne olacaktır."*[29]

Bu noktada Gazâlî'nin fikirlerinden istifade ettiği ortadadır. Zira Gazâlî'ye göre insanın beş duyu organıyla dış âlemden aldığı tesirler olmuş ve olacak her şeyin tespit edilmiş olduğu levh-i mahfuz ile kalbi arasına perde çeker. Söz konusu engeller ortadan kalkınca levh-i mahfuza nakşedilmiş olan bilgiler kalbe yansır.[30] Gazâlî uykuda duyuların tesiri ortadan kalktığı için bazı gaybi hakikatlere vakıf olmanın mümkün olduğunu iddia etmiştir.[31] Ona göre peygamber ve velilerin ilimleriyle âlim ve filozofların ilimleri arasında fark vardır ve bu farkı o kalbin iki kapısı izahıyla açıklamaktadır. Birinci grubun ilmi kalbin melekût âlemine açılan iç kapısından gelirken, ikinci grubun ilmi mülk âlemine açılan duyu organları kapısından gelmektedir. Gazâlî iki grup arasındaki farkın anlaşılabilmesi için bir hikayeye yer vermiştir. Eşrefoğlu *Müzekki'n-nüfûs*'ta bahsi geçen konu çerçevesinde Gazâlî'den aldığını belirterek bu hikayeyi nakletmiştir. Çinli ve Rum sanatkarların rekabetinden bahseden hikaye, kalp tasfiyesi neticesinde ayna gibi olan kalbe ilahi hakikatlerin tecellisini anlatmaktadır. Buna göre ilimler ya çalışarak öğrenmek suretiyle elde edilir ya da levh-i mahfuzdan yansıması sağlanır. Birinci yol zâhir ulemasının yön-

[28] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 57-58.
[29] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 255-264.
[30] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 22-23.
[31] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 31.

temi iken ikinci yol da tasavvuf ehlinin tecrübe ettiği yöntemdir.[32] Eşrefoğlu *"İmdi aziz şöyle bilgil kim ulemâ-yı zâhir nakkaş gibidir ve ulemâ-yı ehl-i bâtın şol şeyhler ve sûfiler ve zâhitler ve âbidler ve âşıklardır kim ol duvara saykal vuranlar gibidir. Zira kim gönüllerine saykal vurup pak eyleyip safi kılarlar."* demiştir. O Gazâlî'nin yapmış olduğu izahlarla ve anlattığı hikayeyle kesbi ve keşfi bilgiye dikkat çekmeyi amaçladığını belirtmiştir.[33] Eşrefoğlu nefs-i emmârenin çirkin sıfatlarından kurtulmadan ilhamın hasıl olmayacağını belirterek şöyle demiştir: *"Pes bu yedi sıfat-ı zemimeden kurtulmayan kimsenin gönlüne ilham-ı rabbani gelmez."*[34] Gazâlî de kötü huylardan temizlenen, riyâzetle tezkiye edilen, basiret nuru ile hakikatleri kavrayan kalbe ilhamın akıtılacağını ileri sürmüştür.[35]

2) Sabır-Şükür

"Sabır dedikleri kişiyi hayvanlıktan insanlığa çıkarıcıdır" diyen Eşrefoğlu, sabrın üç mertebesine işaret etmiştir. Bunlar

a) Musibet ve sıkıntılara sabır

b) İbadetlerin meşakkatine sabır

c) Günahtan uzak durma hususunda sabır ve direnç göstermek.

Rûmî sabır konusunu ele aldığı bölümde bela ve musibetlere sabretmenin önemi ve mükafatı üzerinde uzunca durmuş, bazı âyet ve hadisler naklettikten sonra birkaç hikayeye yer vermiştir. O *"Hak Teâlâ dostlarına daim ibtila taşın atar, dostlar bu iptila taşına başını can u gönül birle tutarlar." "Aziz âşıklar olur kim, Hak'tan her ne gelse, rahat eğer mihnet, hiç fark eylemezler."* demiştir.[36] Rûmî'nin sabrın üç mertebesi hususunda Gazâlî'den faydalandığı görülmektedir. Zira Gazâlî de benzer bir tasnifle konuyu ele almıştır. O sabrı ikiye ayırmıştır. Birincisi bedenle ilgili zorluklara sabırdır. Bu da ibadetlerin külfetine katlanmak ve hastalık ve musibetlerin zorluk-

[32] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 25-27.
[33] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 261-262.
[34] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 48.
[35] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 23, 58.
[36] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 221-223.

larına katlanmak şeklinde kendi içinde ikiye ayrılır. Sabrın ikinci çeşidi ise nefsani arzular karşısında sabırlı olmayı ifade eder.[37]

Eşrefoğlu sabır bahsinde kişinin öfkesine hakim olmasına yardımcı olacak altı yöntemden bahsetmiştir. Bu yöntemler şöyle sıralanabilir:

1) Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde bahsi geçen öfkesini yenenlere yönelik mükafatları düşünmek

2) Allah'ın azap ve gazabınının şiddetini düşünmek.

3) Öfkenin sonuçlarını düşünmek. Muhatabının öfke ve düşmanlığını üzerine çekmenin kendisine bir fayda sağlamayacağını hesap etmek.

4) Öfkenin kişide meydana getirdiği çirkin hal ve tavırları, insanlar karşısında düşeceği nahoş durumu düşünmek.

5) Öfkesini harekete geçiren ve kendisini intikam alma yönünde tahrik eden şeyin şeytanın iğvaları olduğunu fark etmek.

6) Öfkenin Allah'ın muradı ve rızasına uygun olmadığını düşünerek Allah'ın takdirini kendi muradına tercih etmektir.[38]

Gazâlî mühlikât olarak bahsettiği kötü huy ve vasıfların tedavisinde teorik ve pratik olarak iki yöntemden bahsetmiştir. Gazabın tedavisini ele aldığı bölümde altı yöntemden bahseder ki Eşrefoğlu'nun kaydettiği altı madde *İhyâ*'da zikredilenlerle aynıdır.[39] Dolayısıyla onun bu maddeleri *İhyâ*'dan aldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte her bir maddeye dair izahları kendine has bir üslubu barındırmaktadır.

Eşrefoğlu şükrü kalp ile şükür, dil ile şükür ve diğer azalar ile şükür şeklinde üçe ayırmıştır. Kalp ile şükür her ne vesile ile gelirse gelsin nimet ve rızkın Allah'tan geldiğine inanmaktır. Rızkın ulaşmasına vesile olanların sadece bir vasıta olduğu bilincine varmaktır. Kişi böyle bir bilince ulaştığı takdirde hiçbir kimseye el açmaz, hiçbir kapıyı çalmaz, yardım talebinde bulunmaz. Rızkı verenin Allah olduğunu bilen kişi, tevekkül sahibi olur. Onun rızık vermek için sebeplere dahi ihtiyacı olmadığını bilmek de kalbin şükrünü

[37] Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 82-83.
[38] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 248-250.
[39] Gazâlî, *İhyâ,* c. III, s. 214-215.

ifade eder. Eşrefoğlu kalbin Allahtan başkasına meyletmemesini, Onun aşkıyla mest olmasını da kalbin şükrü çerçevesine almıştır. Böyle bir kalp dünyaya da ahrete de, iki cihanın nimet ve güzelliklerine de iltifat etmez. Dil ile şükür, verdiği nimetler için Allah'a hamd etmek, şükrü dilinden düşürmemektir. Rumi sair azaların şükrü üzerinde de durmuştur. Gözün şükrü, harama bakmamak, kimsenin kusurunu görmemek ve hatasını araştırmamaktır. Kulağın şükrü haram olan şeylere kulak uzatmamak, güzel sözleri, vaz u nasihati, zikir, tesbih ve Kur'ân-ı Kerim'i dinlemektir. Elin şükrü harama el uzatmamak, kimsenin canını acıtmamak bilakis ihtiyaç sahiplerine yardım etmek, sadaka vermek, yetimin başını okşamaktır. Ayağın şükrü kötülük ve fitnenin olduğu yerlere gitmemek, beylerin kapısına varmamak, ulema meclislerine, meşayıh ziyaretine ve mescitlere gitmektir. Ona göre gönül gözünün, kulağının ve dilinin açılıp işlevsel hale gelmesi ancak zahir azaları korumakla mümkündür.[40] Gazâlî de şükrü üçe ayırmış, kalp ile şükrü iyiliğe niyet etmek ve bu niyeti herkesten gizlemek olarak izah etmiştir. Azaların şükrü ise onları ibadet ve taatte kullanmak, isyandan kaçınmaktır. Gözün şükrü müslüman kardeşin ayıplarını görmemek, gördüğünde de üstünü örtmektir. Kulağın şükrü duyduğu çirkinlik ve yanlışları duymazdan gelmektir.[41] Mekkî ise kalbin şükrünü nimet verenini nimette müşahede edilmesi olarak açıklar. Dille şükür Allah'ın nimet ve ikramlarını, iyilik ve ihsanlarını daima anmak ile olur. Azaların şükrü de Allah'ın verdiği nimetlerle Ona isyan etmemek, Onun nimetlerinden aldığı güçle ona karşı günah işlememektir.[42] Üç müellifin şükürle ilgili tasniflerinin benzerlikler taşıdığı görülmektedir.

3) Dünya Sevgisi

İslam toplumunda asr-ı saâdetten sonra dinden uzaklaşma ve dünyevileşmenin giderek arttığı iddiasıyla bir zühd hareketi olarak

[40] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 344-345.
[41] Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 103-104.
[42] Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c. I, s. 413-415.

ortaya çıkan tasavvuf, zaman içinde dünya hakkında olumsuz fikir ve söylemlerin kaynağı olmuştur. Tasavvufi eserlerde dünyaya dair olumsuz tasvirler oldukça geniş yer bulmuş, yer yer dünya ve âhiret dengesinin sağlanması gerektiğine yönelik mutedil yaklaşımlara rastlanmakla birlikte dünyevi varlık ve imkanlara karşı takınılan negatif tavır daima ağırlığını hissettirmiştir.[43] Söz konusu yaklaşımın izlerini *Müzekki'n-nüfûs*'ta da görmek mümkündür. Eşrefoğlu dünya sevgisi üzerine kaleme aldığı babda dünyanın düşmanlarını sayar. Dünya Allah'ın, Allah dostlarının ve Allah'ın düşmanlarının düşmanıdır. Zira Allah'a giden yolu keserek dostlarını aldatır. Düşmanlarını ise her türlü nimet ve keyifle tuzağına düşürerek ebedi hüsranla karşı karşıya kalmalarına sebep olur.[44] Rûmî'nin bahsi geçen izahlarının kaynağı *İhya*'dır. Nitekim Gazâlî eserinde "zemmü'd-dünya" bölümünün girişinde benzer açıklamalar yapmış, dünyanın Allah'ın ve dostlarının düşmanı olduğu kadar Allah düşmanlarının da ayağını kaydırdığını ifade etmiştir.[45]

Eşrefoğlu dünya sevgisi ile aldananlara örnekler vermiş, Firavun, Nemrud ve Karun'un yanılgılarına değinmiştir. Dünya sevgisinin tanrılık iddiasına kadar gidebileceğini ifade ederek bunun en açık örneğinin Firavun olduğunu belirtmiştir. Firavun sahip olduğu güç ve imkanlara aldanmış, kibir ve hırsı her geçen gün daha çok artmış, nihayet işi tanrılık iddiasına kadar götürmüştür. Eşrefoğlu İmam Gazâlî'ye atfettiği şu sözü nakleder: *"Her nefs-i emmârede bu tekebbürlük davasın etmek mezkûrdur ama Firavun onu zâhir etti."*[46] Gazâlî sabır bahsinde ibadet ve taatin meşakkatine sabretmenin gereği üzerinde durmuş, nefsin tabiatı itibariyle kulluk ve ibadetten hoşlanmadığını, rububiyet iddiasına meyilli olduğuna dikkat çekmiştir. İsim zikretmeden "ariflerden biri şöyle demiştir" diyerek şu sözü aktarmıştır. *"Hiç bir nefis yoktur ki Fira-*

[43] Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, thk.: Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2010, s. 132, 220, 243; Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc.: Süleyman Uludağ, Mavi Yay., İstanbul 2002, c. I, s. 73, 118, 198, 262, 320; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, trc.: Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 2001, s. 199, 253; Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c. I, s. 487-491.

[44] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 72.

[45] Gazâlî, *İhyâ,* c. III, s. 248.

[46] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 95.

vunun açıktan söylediği 'ben sizin en yüce Rabbinizim' iddiasını içinde taşımış olmasın." Fakat Firavun bu hissini uygulama sahası bulunca açığa vurdu. Gazâlî'ye göre herkes emri altında bulunanlara karşı bu hissi taşır. Elinde bulunan güç ve otoriteyi tahakküm aracı olarak kullanarak etrafındakileri dize getirme arzusu, kibir örtü altında gizlenmiş rububiyete ortak olma hevesidir.[47] Eşrefoğlu'nun Gazâlî'ye atfettiği söz aslında onun isim zikretmeden nakletmiş olduğu bir sözdür.

Eşrefoğlu dünya hayatının geçiciliğine işaret ederek fani lezzetlerine aldanmamak gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre aklı başında olan kimse âhiret hayatına nispetle çok kısa olan ömür için gam çekmez, mal mülk edinme derdine düşüp bunlarla oyalanmaz. Hz. İsa'dan şöyle bir söz nakletmiştir: "dünya bir köprüdür. Onun üzerinden geçip gidin, onarmaya uğraşmayın." Bu dünya âhirete giden bir köprüdür. Kimi bu köprünün henüz başındadır, kimi ortasındadır, kimisi de neredeyse sonuna gelmiştir ama farkında değildir. Daha önünde uzun bir mesafe olduğunu sanmaktadır. Her ne olursa olsun köprünün sonu gelecektir. *"Bu dünya köprüsünün üstünde niceler mağrurluğuyla ve gafilliğiyle saraylar ve köşkler bina ettiler, ecel yeli geldi onu tarumar eyledi. Şimdi onların hiç birinin izi yok. Mülke niceler geldi benim diye dava eyledi. Sonra yalan çıktı, sözünü ispat edemedi ve murad dahi alamadı, na-murad gitti."*[48] Gazâlî de dünyayı bir geçit ve köprüye benzetmiştir. Dünyaya kendini kaptıran kişi gelip geçmek için yapılmış olan köprüyü asıl amacı için kullanmayıp imarıyla vakit geçiren ve orada bir saray yapmaya kalkışarak cahilce bir tutum sergileyen kişiye benzer. Yine Gazâlî Hz. İsa'nın sözüne atıfta bulunarak bu dünya köprüsü üzerindeki insanların durumunu izah eder. Bu konuda Gazâlî'nin ifadeleriyle Rûmî'nin ifadeleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Büyük ölçüde örtüşen cümleler *İhyâ*'nın kaynaklığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[49] Her ne kadar Eşrefoğlu'nun dünyaya dair görüşlerine kaynaklık eden eserlerden biri *İhyâ* olsa da

[47] Gazâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 86.
[48] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 88.
[49] Gazâlî, *İhyâ*, c. III, s. 265-266.

Gazâlî'nin dünya ve nimetleri konusundaki yaklaşımında itidal ön plandadır. Zira o dünyayı tamamen terk etmeyen ve ruhbanlığa yönelmeyen, bütün işlerinde ifrat ve tefritten uzak durup itidale riayet eden peygamber ve ashabın yolunu takip etmek gerektiğini belirtmiştir.[50] O dünyanın bizatihi değil âhiret karşısındaki değersizliğine vurgu yapmış, dünya hayatının esas gaye haline getirilmemesini tavsiye etmiştir. Ona göre din ve dünya ölçülerine gerektiği şekilde riayet eden ve birini diğerine tercih etmeden her ikisine de hakkını veren kimse Allah'ın yeryüzündeki halifesidir.[51]

4) Sema

Zikrin fazileti ve önemine dair âyet ve hadislerle konuya başlayan Eşrefoğlu, zikrin dilden kalbe, kalpten ruha intikal etmesiyle talipte ilâhî mahabbetin hasıl olacağını ifade etmiştir. Mahabbetin tesiriyle masivayı hatta kendini dahi unutan salikte vecd ve galebe halinin ortaya çıkacağına işaret ederek Hallâc-ı Mansûr ve Bâyezid-i Bistâmî'nin meşhur şathiyelerini nakletmiştir. Vecd ve tevâcüd kavramları üzerinde de duran Rûmî, vecd ehlinin ihtiyarını kaybetmesinin normal olduğunu çünkü bu halde aklın hakimiyetinin ortadan kalktığını belirtmiştir.[52]

Bilindiği gibi ilk dönemden itibaren semaın dindeki meşruiyeti tartışılmış, sûfiler ile zâhir uleması arasında tartışmalar yaşanmış, sûfî müellifler yazdıkları eserlerde konuya yer vererek sema hakkında tenkitlere ve sorulara cevap vermeye çalışmışlardır.[53] Eşrefoğlu da vecd ve sema hakkında muhtemel bir soruyu ifade ederek cevaplamıştır. "*Şu anda sûfilerin yapmış olduğu sema peygamber veya tarafından uygulanmış mıdır? Veya ashâb, tâbiin, ve müctehid imamlar arasında sema yapan olmuş mudur?"* Şeklindeki soruya Eşrefoğlu'nun cevabı "evet" şeklindedir. Sûfilerin icra ettiği semaın aklî ve naklî delilleri bulunduğunu, Kur'ân-ı Kerim'de, ha-

[50] Gazâlî, *İhyâ,* c. III, s. 282-284.
[51] Gazâlî, *Mizânü'l-amel*, Beyrut 1986, s. 135-136.
[52] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 351-364.
[53] Semih Ceyhan, "Sema", *DİA*, c. 36, s. 455-457; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 363-377; Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 543-574; Sühreverdî, *Avârif*, c. II, s. 5-37.

dislerde ve ulemanın kitaplarında bu delilleri bulmanın mümkün olduğunu bilhassa Gazâlî ve Mekkî'nin kitaplarında meselenin detaylı bir şekilde ele alındığını belirtmekle yetinmiş, bu delillerin hepsini zikretmenin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Gazâlî'nin *İhyau Ulûmi'd-din* ismi eserinin okunmasını tavsiye etmiş, onun sözleriyle amel edenin iki cihanda necat ve felah bulacağını kaydetmiştir. *İhyâ*'yı kastederek *"ve eğer ümmi olup Arabi kitap bilmezse bu kitapla amil ola. Bu kitapta olan sözleri can kulağına taka ve bu kitaba itibarla baka, ta kim nefs-i emmare bendinden halas edebile."* demiştir.[54]

Gazâlî seme ve vecd konularına tahsis ettiği bölümde semanın helal olduğunu düşünenlerin ve haram olduğuna kani olanların delillerini etraflıca ele almış ve değerlendirmiştir. O semaı mutlak mübah olarak nitelendirmemiş, bazen haram bazen mekruh bazen mübah bazı durumlarda da müstehab olacağını, hükmün şartlara ve kişilerin durumuna göre değişeceğini ifade etmiştir.[55] Mekkî'nin *Kûtu'l-kulûb*'una bakıldığında ise günün belli vakitlerinde devam edilmesi gereken zikir ve evrada dair detaylı bilgiler verdiği görülmektedir. Eserde Kuranı okuma adabı, sesli ve sessiz okumanın hükmü gibi konular da yer almıştır, ancak sema ve vecd bahsi bulunmamaktadır.[56]

Eşrefoğlu'nun semaın mübah olduğuna dair naklettiği rivayetler konusunda *İhyâ*'dan istifade ettiği görülmektedir. Bu rivayetlerden birini *İhyâ*'nın sema babından aldığını açıkça ifade etmiştir. Gazâlî'nin "Semaın helal ve haram olduğu konusunda âlimlerin ve mutasavvıfların görüşleri" başlığı altında yer verdiği rivayete göre Tahir b. Bilal el-Hemadani el-Verrak bir mescidde itikafta iken bazı kimselerin mescitte şiir okuduklarını görmüş, bu durumu garip karşılamış ve içten içe kınamıştı. O gece rüyasında Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir'i gördü. Hz. Ebu Bekir şiirler okuyor Hz. peygamber de vecde gelmiş gibi elini göğsüne vuru-

[54] Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 365.
[55] Gazâlî, *İhyâ,* c. II, s. 332-376.
[56] Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, c. I, s. 130-137.

yordu. Peygamber kendisine bakarak "bu haktır" dedi.[57] Şu halde Eşrefoğlu Rûmî diğer birçok konuda olduğu gibi sema bahsinde de Gazâlî'nin fikir ve yorumlarından epeyce faydalanmıştır.

Sonuç

Tasavvufi düşünce ve yolların İslam dünyasının hemen her yerine nüfuz etmiş olması, farklı asır ve muhtelif coğrafyalarda yaşamış olan mutasavvıfların birbirlerine öğretiye ve tecrübeye dair aktarımlarına imkan vermiştir. Dolayısıyla dördüncü asırda Bağdat'ta yaşamış olan bir sûfinin görüşleri, yedinci asırda Endülüs'te yaşamış olan bir başka sûfiye ilham verdiği gibi altıncı asırda Horasan'da kaleme alınmış olan bir eser dokuzuncu asırda Anadolu'da te'lif edilmiş olan bir başka esere kaynak olabilmiştir. Tasavvufi gelenek ve öğretinin belli yollar takip ederek nesilden nesile taşınması sayesinde Anadolu coğrafyası da bu irfanın merkezlerinden biri olabilmiştir. Bu topraklarda sûfiler tarafından kaleme alınan eserler, tasavvuf düşüncesinin teşekkül evresinde ve sonraki dönemlerde ortaya konan fikirler ve yazılan eserlerden etkiler taşımaktadır.

Anadolu sahasını fikir ve eserleriyle önemli ölçüde etkileyen mutasavvıflardan biri olan Eşrefoğlu Rûmî de *Müzekki'n-nüfûs*'ta pek çok sûfinin sözlerine atıf yapmış, görüşlerine delil olarak kullanmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî, Abdülkadir-i Geylânî, Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, Şeyh Safi, Ebû Tâlib Mekkî ve Gazâlî eserde ismi geçen sûfiler arasındadır. Onun tasavvufi görüşlerinde Mekkî ve Gazâlî'nin ciddi bir tesiri olduğu, Kûtu'l-kulûb ve İhyâ'dan önemli ölçüde faydalandığı görülmektedir. Bununla birlikte Müzekki'n-nüfûs tasavvufa dair belli başlı bazı konuları ele alırken İhyâ ve Kûtu'l-kulûb ibadetler, adâb bahisleri ve tasavvuf makamlarına dair çok geniş ve detaylı malumat sunmaktadır. Eşrefoğlu geniş halk kitleleri tarafından rahatlıkla anlaşılabilmesi için sade bir üslupla fikirlerini ifade ederken Mekkî ve Gazâlî, daha fazla akli izahlara yer vermiştir. Eşrefoğlu'nun eseri daha ziyade nasihatlerle ve hikayelerle örülüdür. Buna karşı-

[57] Gazâlî, *İhyâ,* c. II, s. 334; Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 368.

lık Mekkî ve Gazâlî görüşlerini âyet ve hadislerle delillendirmeye çalıştıkları gibi sahabe, tâbiûn ve sûfilerden nakillere de geniş yer ayırmışlardır. Kûtul kulûb ve İhyâ'da meseleler sistematik bir tarzda ele alınırken Müzekki'n-nüfûs bu eserlere kıyasla sistematiklikten daha uzak bir görünüme sahiptir.

Kûtu'l-kulûb ve İhyâ'nın henüz tasavvuf üzerindeki tereddüt ve şüphelerin dağılmadığı, soru işaretlerinin ve tenkitlerin çok daha yoğun olduğu erken bir dönemde yazılmış olması, dolayısıyla her iki müellifi de bu eserleri yazmaya iten sebep ve maksatlar, eserlerin üslup ve muhtevalarında belirleyici olmuştur. Birçok soruya cevap verme, tenkitleri en aza indirme, yanlışları düzeltme, en önemlisi de tasavvufa meşruiyet kazandırma gibi amaçlarla kaleme alınan bu iki eser, doğal olarak daha güçlü bir üslup ve muhtevayı barındırmaktadır. Müzekki'n- nüfus ise tasavvufa dair birçok meselenin vuzuha kavuştuğu, âdâb ve erkânıyla tarikatların yapılanmasını tamamladığı bir asırda telif edilmiş olması nedeniyle diğer iki eserden büyük ölçüde farklılık taşımaktadır. Diğer taraftan müelliflerin ilmî vukufiyetleri de göz ardı edilmemelidir. Sonuç olarak Mekki ve Gazâlî kendilerinden önceki mirastan faydalandığı gibi Eşrefoğlu Rûmî de mevcut ilmi birikimden istifade etmiş ve eserlerine zenginlik ve değer katmıştır.

Kaynaklar

Afifi, Ebu'l-alâ, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Hayat*, trc: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayınları, İstanbul 1999.

Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-evliyâ*, trc.: Süleyman Uludağ, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2002.

Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-üns*, trc.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2001.

Ceyhan, Semih, "Sema", *DİA*, c. 36, s. 455-457.

Dâye, Necmedin-i, *Mirsâdü'l-ibâd*, trc.; Halil Baltacı, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2013.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-din*, I-V, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2000.

el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Mîzânü'l-amel*, Beyrut 1986.

el-Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, trc.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.

el-Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2013.

el-Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-kulûb*, I-II, thk.: Said Nesib Mekarim, Dâru Sâdır, Beyrut 1995.

el-Muhâsibî, Haris b. Esed, *Âdâbu'n-nüfûs*, Beyrut 1991.

es-Serrac, Ebû Nasr*, el-Luma' fi tarihi't-tasavvufi'l-İslâmî*, thk.: Kamil Mustafa Hindavi, Dâru'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut 2007.

es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer, *Avârifü'l-meârif*, I-II, thk.: Abdülhalim Mahmud-Mahmud b. eş-Şerif, 2b. Dâru'l-maarif, Kahire 2016.

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtu's-sûfiyye*, thk.: Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 2010.

et-Tirmizî, Hakîm, *Hatmü'l-evliya*, thk.: Osman Yahya, Beyrut ts.

Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, haz.: Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.

Sevim, Seyfullah, *İslam Düşüncesinde Marifet ve İbn Arabi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1997.